

weermachtsman die ervoor verschijnt: 'Deze deur wordt niet gesloten.'¹ Er kwam in de betrokken coupé geen bewaker terecht, in andere bevonden zich wèl bewakers. 'Voor eten of drinken', zo schreef later een der Puttenaren, J. Donker, 'werd niet gezorgd, wie het geluk had wat bij zich te hebben, kon eten, de rest moest teren op zijn vet.' Spoedig werden de gevangenen door honger en dorst gekweld. Ook als de trein stilstond, kregen zij niets te drinken, wèl werd bij één gelegenheid goedgevonden dat een aantal gevangenen wat knollen rooide, 'in 103 uren hebben de meesten van ons', aldus Donker, 'als eten en drinken gehad twee à drie kleine veevoederknollen.'²

Van de Nederlanders die Neuengamme werden binnengevoerd, werden er honderdtien, allen gevangenen van de SD te Groningen die op 18 januari in Neuengamme werden ingeschreven, niet als 'gewone' gevangenen behandeld. Zij werden z.g. *Torsperre*-gevangenen, hetgeen betekende dat zij het hoofdkamp niet mochten verlaten; men had hun paarse armbanden gegeven en hun hoofd slechts voor de helft kaalgeschoren. Voor de SS en de *Kapo's* was dit een aanduiding dat zij door de Groninger SD als *Todeskandidaten* waren bestempeld. Die honderdtien gevangenen werden in één barak ondergebracht en moesten elke dag herhaaldelijk op een apart appèl verschijnen dat extra lang duurde en met veel mishandelingen gepaard ging. Geen hunner mocht daarbij ontbreken: wie ziek was, werd van zijn brits afgesleurd. Na een week of vier waren er van de honderdtien twee-en-dertig overleden – de acht-en-zeventig overigen werden eind februari en begin maart in de kampgevangenis, de *Bunker*, in groepen opgehangen, 'men vertelde ons', aldus een Nederlandse gevangene die tot het laatste uit Nederland arriverende transport behoorde (het transport dat op 15 maart Groningen had verlaten en op de 18de in Neuengamme werd ingeschreven), 'dat de terdoodveroordeelden elkander bij de galg hadden moeten optrekken.'³

Van de overige gevangenen die Neuengamme werden binnengevoerd (daaronder ook, medio oktober, ca. vijfhonderd die in eerste instantie uit Vught naar Sachsenhausen waren getransporteerd), werd na de quarantaine-periode een deel in of bij het hoofdkamp tewerkgesteld, een deel naar diverse *Aussenkommandos* gezonden.

Wat dat hoofdkamp betreft: het was berekend op ca. tienduizend gevangenen, maar eind '44 was dat aantal vermoedelijk al opgelopen tot ruim dertigduizend en eind maart '45 waren er in het gehele Neuengam-

¹ *Het drama van Putten*, p. 49. ² J. Donker in a.v., p. 105–06. ³ *In stormgetij* (Idaarderadeel), p. 226.